

Egy vita margójára

VISSZHANG - LIII. évfolyam 43. szám, 2009. október 22.

A Ribbentrop-Molotov-paktum.

A II. világháború kirobbanásának hetvenedik évfordulóján a Molotov-Ribbentrop-paktum, illetve Sztálin és a Komintern szerepe került a médiumok asztalára a *Népszabadságban*, a *Népszavában*, a *Magyar Narancsban*, a *Magyar Nemzetben*, az *index.hu*-n, rádióállomásokon és a témának legnagyobb teret szentelő *Élet és Irodalomban*. A lengyelországi megemlékezést ismertető cikkében (*Egy paktum furcsa évfordulója*, *ÉS*, 2009/36., szept. 4.) Mitrovits Miklós találóan írta: „*És ebben a politikai játszmában nincsenek mindig tekintettel a történeti tényekre és összefüggésekre.*” Igaza lett.

Nálunk a politikusok nem szóltak bele, de a média ugrott a hangzatos megfogalmazásokra. Két történészünk pörgette fel a vitát. Kun Miklós Lengyelország szovjet lerohanásáról, Sztálin támadó terveiről beszélt, felelősségéről a világháború kirobbantásában, mintegy bevezetve a Terror Háza Katyń-kiállítását. A legtöbb fórumon szereplő Ungváry Krisztián - mondandóját Mitrovitsnak címezve - két alkalommal is megszólalt (*Egy paktumról*, *ÉS*, 2009/38., szept. 18.; *Hét pont*, *ÉS*, 2009/40., okt. 2.). Karsai László is kifejtette véleményét (*Időhúzás Hitlerrel, Sztálinnal és Trockijjal*, *ÉS*, 2009/40.) A következetesen antifasiszta, a magyar hatóságok, Horthy és kormányai holokauszt-felelősségét mindig hangsúlyozó, a nyilasok gyalázatos szereplését dokumentáló történészek szélsőséges kommunistaellenességüket megőrizve kommentálták az eseményeket, illetve Mitrovits írását. Krausz Tamás a *Népszavában* replikázott (szept. 28.).

Kun Miklóson nem csodálkozom, ő mára a jobboldal markáns képviselője. Ungváry Krisztiánnál és Karsai Lászlónál más a helyzet. Tőlük a történészek számára a vitákban is kötelező szakmai minimum kérhető számon. Karsaival nem vitatkozom, mert állítása vélemény, nem a tőle megszokott történészi-szakmai munka. Csak jelzem: egyedül abban értek egyet vele, hogy Sztálin védhetetlen - emberileg és politikailag egyaránt. De ha szabad nekem is egy nem történészi megjegyzést tennem: ha valaki nem elítélően értékeli a Szovjetunió kül- vagy belpolitikájának egyes lépéseit - mint Mitrovits -, az nem feltétlenül Sztálint védi. Csak figyelmesen kell olvasni sorait.

Vitáznom Ungváry Krisztiánnal kell. Mindjárt az elején hangsúlyozva: a történészek közötti vitába ma már (még?) nem fér bele, hogy a másikat történelemhamisítással vádoljuk. A vitában szakmai minimumnak azt tekintem, hogy az élesen célba vett állításokat dokumentumokkal vagy legalább azoknak pontos helyét jelölve bizonyítsuk. Mert a dokumentumok különféleképpen magyarázhatóak ugyan, de a forráskritika jó eligazítást ad értelmezésükhöz. Ahhoz azonban gondosan el kell olvasni őket, s ha idézünk belőlük, azt pontosan kell tennünk. Ungváry a jelen vitában ezt nem így tette.

Ungváry állítja, hogy Sztálin célja a világforradalom kirobbantása, s ez összeegyeztethetetlen az európai békével és biztonsággal. Ebből következik, hogy a világforradalomnak kedvez a háború, s ezért Sztálin - szerinte - mindent megtesz a háborús konfliktusok elősegítéséért. Ami a háborút illeti, a dolog éppen fordítva áll. Sztálin szerint nem a világforradalom igényli a háborút, veri szét Európa és a világ békéjét, hanem azok az ellentétek, amelyek a nagyhatalmak, köztük természetesen az egyre fontosabb tényezővé váló, de katonai szövetséges nélküli Szovjetunió között feszülnek. A háború - Sztálin írja - annyiban „segít” a forradalomnak, hogy az embereket rádöbbsenti, hogy saját kezükbe kell venniük sorsukat, szembe kell forduljanak a kapitalizmussal. Sztálin persze már nem hisz a világforradalomban - amint azt jelzi Sz. Bíró Zoltán is (*Érvek és paktumok*, *ÉS*, 2009/41., okt. 9.) -, de erről beszél az Ungváry által idézett helyen (*Sztálin művei*, 10. köt., Szikra, 1952. 305.). És nem arról, amit Ungváry ott fellelni vél, hogy „A Szovjetunió

feladata a konfliktus elodázása addig az időpontig, amíg utóbbira [ti. a világforradalomra] a helyzet meg nem érik." A megadott oldalon nincs szó a Szovjetunió feladatairól. Viszont, ha öt oldallal továbblapozott volna, ott megtalálja, amit keres, persze nem az általa vélt tartalommal. Itt az áll: a Szovjetunióknak el kell odáznia „a kapitalista világgal való háborút, amely elkerülhetetlen, de amelyet el lehet odázni addig az időpontig, amikor megéri az európai proletárforradalom, ...vagy amíg a kapitalisták a gyarmatokon való osztozkodás miatt hajba nem kapnak egymással". Vagyis Sztálin szerint az biztos, hogy a Szovjetuniót meg fogják előbb-utóbb támadni, de nem mindegy, hogy lesznek-e szövetségesei, vagy hogy megosztottak lesznek-e ellenségei. Arról, hogy a Szovjetunióknak használna a háború, nincs szó. De az ellenkezőjéről igen. A szöveg így folytatódik: „Ezért a kapitalista országokkal való békés kapcsolatok fenntartása kötelező feladat számunkra. A kapitalista országokkal való kapcsolataink alapja az, hogy lehetségesnek tartjuk két ellentétes rendszer egyidejű létezését.” (*Sztálin művei*. 10. köt. Szikra, 1952. 305. 310. o.)

Ezért sem értek egyet Mitrovits Miklóssal abban, hogy Ungváry csak kontextusukból ragadta ki a „dokumentumfoszlányokat”. Állítom, hogy nem olvasott figyelmesen. Az általa jelölt helyeken nem találhatóak azok a kifejezések, amelyeket ott fellelni vélt, vagy láthatóan teljesen más a jelentésük. Nézzük tovább.

Láttuk, hogy Sztálin 1927-es kongresszusi beszédében egyetlen szó sincs arról, amit Ungváry állít, vagyis „*hogy a világháború néhány éven belül kitör*”. Mondhatta volna, de nem mondta. Ez a helyzet Ungváry másik, forrással megjelölt állításával is. Az 1931-ből származó dokumentum nem tartalmazza, hogy a Szovjetunió „*feladatának tekinti az egész világ felforgatását, a forradalom lángra lobbantását*” (hivatkozása: *Sztálin művei*. 13. köt. 43.) Éppen fordított a helyzet. Sztálin azt mondja, hogy a Szovjetunióknban úgy kell dolgozni, hogy „a világ munkásosztálya reánk tekintve azt mondhassa: ez az én élcsapatom, ez az én rohambrigád, ez az én munkáshatalmam, ez az én hazám - jól csinálják a maguk dolgát, a *mi* dolgunkat -, támogassuk hát őket a kapitalisták ellen és lobbantsuk lángra a világforradalmat”. Vagyis, akárcsak a négy évvel korábbi dokumentumban, nem a Szovjetunió robbantja ki a világforradalmat a világ proletariátusa érdekében, hanem éppen fordítva, a világ proletariátusának kellene ezt tennie a Szovjetunió támogatására.

Minden alapot nélkülöz a másik állítás is, miszerint a Szovjetunió legalábbis „*társtettes*” a világháború kirobbantásában. A német hadsereg nyersanyag- és hadianyag-ellátása ugyanis csak hónapokra lett volna elegendő, s a háború folytatása csak a szovjet szállításokkal volt megoldható. Ez a vélemény nem ismeretlen az irodalomban. Tudjuk, a németek figyelembe vették villámháborús katonai terveikben a nyersanyagok hazai hiányát. Csakhogy Hitler döntéseiben ez nem volt elsőrendű szempont, igaz, nem is származott belőle gond a Szovjetunió megtámadásáig. Katonailag nem volt megalapozott az 1936-os bevonulás a Rajna-vidékre, majd a Fall Rot sem, arra az esetre ha Csehszlovákia lerohanásakor a franciák megtámadnák Németországot. Ilyen volt a Lengyelország elleni támadás terve, a Fall Weiss is. Hitler nem számolt sem a franciák-britek, sem pedig a szovjetek támadásával. Megalapozatlan tervei azonban egytől egyig végrehajthatónak bizonyultak.

Az világos, hogy a világháborút nem az angol és a francia hadüzenet idézte elő. Ismét Hitler döntött, ahogy korábban is, amikor a münchenihez hasonló brit megalkuvást remélve elrendelte Anglia bombázását, illetve később, amikor a már megszállt és szövetségre kényszerített Európa erőforrásainak is birtokában megtámadta a Szovjetuniót. Aki ezt nem érti, az elég, ha belelapoz a *Mein Kampf*-ba, ott megtalálható a pontos menetrend. Vagy tekintszen a japánok 1927. évi, ún. Tanaka-memorandumába.

Nem nehéz bizonyítani, hogy a szovjet diplomácia, nevezetesen Litvinov külügyi népbiztos (külügyminiszter) 1933 és 1939 között követett elve, a kollektív biztonságra való törekvés, azt akarta megakadályozni, hogy a Szovjetunió ne válhasson agresszió áldozatává. Lássunk világosan: Sztálin a brit és francia politikának attól a szándékától tartott, hogy Németországot a Szovjetunió felé tereljék, hogy ők maguk kimaradjanak a konfliktusból, és miután a két diktátor egymást legyengítette, színre lépjenek, s legyőzzék mindkettőt. Ellentétben azzal, amit Karsai vizionál Európa szovjet elfoglalásáról. Míg az előbbire,

Sztálin félelmére vannak dokumentumok, az utóbbira nincsenek.

Beszéljünk világosan: Európa békéjének brit-francia koncepciója az 1920-as évek közepétől az volt, hogy ki kell elégíteni Németországot, fizetőképessé tenni az amerikai tőke bevonásával, részben elismerve a versailles-i béke igazságtalan voltát, de csak ami a keleti területeket illeti. (Dawes-terv, Locarno, Maginot-vonal.) Nem kívánok olyan bonyolult ügyekbe belemélyedni, hogy az Anschluss - ellentétben a tankönyvekben is találhatóakkal - már Versailles-ban sem volt mindörökre tiltva - nem tartották elképzelhetetlennek a két állam egyesülését később, népszövetségi vagy nagyhatalmi alku eredményeként.

Hitler hatalomra jutását követően sem változott a helyzet. Nem volt érdemi reakció, amikor 1935-ben Németország bevezette az általános hadkötelezettséget, először sértve meg a versailles-i szerződést. Sőt, a britek ebben az évben tették lehetővé Németországnak, hogy legalizálja tengeri fegyverkezését. Amikor Hitler 1936-ban bevonult a Rajna-vidékre, a franciák háborogtak, de nem tettek semmit, holott, ma már tudjuk, Hitler visszavonult volna. 1938-ban Hitler keletnek fordult: előbb Ausztriát kebelezte be, majd brit-francia-olasz támogatással megkapta a Szudéta-vidéket. Fél év múlva pedig egész Csehországot, miközben Szlovákiát a vazallusává tette. Gyenge tiltakozó hangok elhangzottak ugyan, ellenlépésekre nem került sor. Sztálin látta, hogy Hitler feléje közeledik, és hallotta a Prágában „magánlátogatáson” járó brit megbízott, Lord Runciman fenyegetését: ha a csehek elfogadják a szovjet katonai segítséget, úgy számíthatnak a bolsevizmus elleni keresztes háborúra. (A dokumentumok mind megtalálhatók. Ajánlott olvasmány Igor Lukes jól dokumentált könyve, amely bemutatja Sztálin kétszínűségét is: *Czechoslovakia between Stalin and Hitler: the diplomacy of Edward Benes in the 1930s* (Oxford University Press, 1996. 182-202.)

Sztálin 1934-ben már komolyan számolt a háborúval, s a világforradalom rég nem foglalkoztatta. Ez kiderül a XVII. pártkongresszuson elmondott beszédéből. „Mi nem orientálódunk Németországra, éppúgy nem, mint ahogy most sem orientálódunk Lengyelországra és Franciaországra... És ha a Szovjetunió érdekei azt követelik, hogy közeledjünk egyik vagy másik, a béke megbontásában nem érdekelt országhoz, mi ezt habozás nélkül megteesszük.” (I. V. Sztálin: *A leninizmus kérdései*. Szikra, Budapest, 1945. 478. A szövegrészt az eredeti orosz alapján közlöm, s bontom ki a tematikát szélesebben *Dimitrov fasizmus-meghatározása - mítosz és valóság* címmel. In *Megismerhető történelem*. ELTE BTK-Volos, Budapest, 2007. 205-213.)

Tény továbbá, hogy Hitler már 1939 tavaszán eldöntötte Lengyelország lerohanását. A Fall Weiss előkészítésére a Führerweisung április 3-án kelt, ebben az szerepel: támadás legkésőbb szeptember 1-ig. Sztálin és Vorosilov ennek tudatában kezdeményezett tárgyalásokat áprilisban a franciákkal és a britekkel, akik szintén tudtak Hitler szándékáról. Sztálin a britekkel és franciákkal folytatott tárgyalásokon azonban első kézből értesülhetett arról is, hogy a nyugati demokráciák hadseregeinek létszáma és felkészültsége elégtelen az eredményes ellencsapásra, még ha arra hajlandók lennének is Lengyelország védelmében. Az erről szóló dokumentumok nem titkosak. És azok a dokumentumok sem, amelyekben a franciák és az angolok nem voltak hajlandók a lengyel garanciát kiterjeszteni a balti államokra. A Molotov-Ribbentrop-paktumot lehet és kell bírálni, de azt is illik tudni és számításba venni, hogy aláírására akkor került sor, amikor a brit-francia-szovjet szövetség minden esélye elszállt.

Ennél is elképesztőbb tájékozatlanságra vallanak a Komintern-dokumentumokkal kapcsolatos közlések. Ungváry állította, hogy „Sokatmondó, hogy az orosz levéltárakban őrzött Komintern-dokumentumok közül csak a VII. kongresszus határozatai nem kutathatóak. Magyar levéltárakban azonban a határozat bizonyos elemei fellelhetőek.” Majd Mitrovits kritikájára „javított”, elismerte, hogy: „a Komintern VII. kongresszusa határozatainak 1989 előtti elzárása nem jelenti azt, hogy... ma is kutathatatlanok”. Szerintem inkább az a sokatmondó, hogy Ungvárynak fogalma sincs arról, hogy a Komintern kongresszusainak valamennyi határozata, így a VII. kongresszusé is, hozzáférhető volt már keletkezésének pillanatától. Az általa idézett határozat a sajtóban rögtön megjelent. Legutóbb *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*

kötetben láttak napvilágot magyarul. (Kossuth, Budapest, 1975. 414-437.)

Ami végül, túl a történelemhamisítás vádján, a tények és a történelmi helyzet teljes figyelmen kívül hagyásán felháborított, az a hazai kommunisták elleni teljesen megalapozatlan vád volt. Mit is állított Ungváry? A levéltárban fellelt dokumentumként hivatkozik a már jelzett, nagy példányszámban publikált Komintern-határozatra. *A fasizmus offenzívája és a Kommunista Internacionálé feladatai - a munkásosztály egységéért a fasizmus ellen vívott harcban* - ez a határozat címe volt, de a szövegben belül nem a „2. bekezdés IV. pontja” - ahogy Ungváry írja -, hanem a IV. alfejezet címe *A kommunisták feladatai az antifasiszta mozgalom egyes frontszakaszain*, s ennek 2. pontjában található egy félmondat: „a kommunistáknak be kell lépniük az összes fasiszta tömegszervezetbe, amelyek az illető országban a legalitás monopóliumát élvezik”. Ennyit a pontosságról. Ungváry ezt idézi, kiegészítve egy kommentárral: „A határozat nem is maradt következmények nélkül, Magyarországon a kommunista párt jelentős része ezt követően lépett át Szálasi Ferenc pártjába, és vált ott részben meghatározó erővé (Kassai-Schallmayer Ferenc későbbi propagandaminiszter, Péntek István későbbi hungarista ideológiai vezető és társai).” Elképesztő állítások sora, amelyekből egyetlen szó sem igaz. Szinte említeni is alig érdemes, hogy a határozat nyilvánvalóan nem vonatkozott Magyarországra, ahol a nyilas mozgalom nemhogy monopolhelyzetben nem volt, de éppen csak megalakult. Fontosabb, hogy a határozatban pontosan megjelölték a belépés célját: „...be kell lépniük az összes fasiszta tömegszervezetbe..., hogy az e szervezetekhez tartozó tömegek érdekeit szembeállítsák a fasizmus politikájával, és szétbomlasszák a fasizmus tömegbázisát”. Tehát nem azok támogatásáról volt szó, ellenkezőleg. Hogy ezt megtudja, nem kellett volna levéltárba menni, csak fellapozni a magyar Komintern-dokumentum kötetet a 426. oldalon. Hasonlóan megalapozott „a párt jelentős része” kitétel. Másrészt ebből az egészből is csak a nevek valóságok, még a velük kapcsolatos állítások sem. Nem igaz, hogy Kassai-Schallmayer Ferenc kommunistaként lépett be a nyilasokhoz. Ő korábban a kommunista pártból kizárt Weissshaus Aladár munkatársa volt, az *Új Szó* egyik szerkesztője és terjesztője Budapesten, a VI. kerületben. Ezért a szociáldemokrata pártból zárták ki, még 1934 áprilisában, majd Weissshaus is szakított vele náci nézetei miatt. A történet bonyolult, de tény: nem kommunistaként, nem a Komintern határozatát követve és nem Szálasihoz csatlakozott, hanem a „nemzeti” Csoór Lajos képviselőhöz, akivel a szélsőjobbhoz soroló Népakarat Párt alapításában vett ekkor részt. Péntek István esetében sem igazak az állítások. Soha nem volt tagja a KMP-nek - a Kominternt elutasító Magyarországi Baloldali Kommunisták Szervezetben vett részt. Az 1930-as évek közepétől már a szélsőjobb felé tájékozódott, ezután került Szálasihoz.

Ha a Kominternnel kapcsolatos irodalom ismerete nem kérhető is számon Ungvárytól, legföljebb az, hogy ebben az esetben miért nyilatkozik a tematikáról, az utóbbiak, a magyar nyilas mozgalom általa említett két figurája már szűkebb kutatási területének szereplői. Illett volna utánanéznie életútjuknak. Ehhez sem kellett volna átlépnie a levéltárak küszöbét.

(A szerző történész, egyetemi tanár)